

ĮVADAS

Nuo seno mitologija literatūrai teikia pavyzdinių istorijų ar archetipų. Todėl meninio teksto prasmę gali atverti ir mitopoetiniai tyrinėjimai. Prancūzų literatūrologijos tradicija sieti mitą ir literatūros žanrus. P. Brunelis, tęsdamas kanadiečio N. Frye'aus tyrimus, veikale *Žanrų mitopoetika* ieško mito (gr. *mythe*) apraiškų įvairiuose literatūros žanruose ir įtikinamai parodo, kad epo, lyrikos, dramos kilmė susijusi su mitu¹. Literatūrologė M. C. Huet-Brichard, tyrinėjanti literatūros ir mito santykį, pabrėžia, jog archetipų, schemų visuma – dieviškas gimimas, iniciacijos išbandymai, herojų darbai, atgimimas ir kt. – sujudina įvairius žanrus. Šios schemas traktuojamos skirtingai ir žanrai pagal savo dinamišką apsibrėžia teritoriją². Romano žanras dažniau nei kiti išlaiko archetipinę struktūrą.

Yra autorių, kurie sąmoningai „mitologizuoja“ tekstą. Kartais mitopoetinių struktūrų atsiranda dėl pasąmonėje glūdinčių archetipinių sanklodų. Šiuolaikiniame diskurse linkstama demitologizuoti arba kurti naujus mitus, atsiranda individualus mitas. Koks vieno iškiliausių XX a. prancūzų rašytojų Romaino Gary santykis su archetipiniu klodu? Kaip jo formavimosi romanų struktūroje reiškiasi mitinis intertekstualumas? Kaip kuriamas individualusis (Kacewo-Gary-Ajaro) mitas, sudarantis dvasinės, intelektinės egzistencijos pagrindą?

Impozantiška daugiakultūrė Gary asmenybė atvira mistifikacijoms. Jo polinkis slėpti savo gyvenimą, gebėjimas persikūnyti, savita literatūrinė „aktorstė“ artina kūrėją prie slėpingos mito logikos. Gary nėra tas autorius, kuris akivaizdžiai imituotų mitus, juos papildytų literatūrinio mito formomis. Jam nebūdinga „akademine mitologija“ (G. Bachelard'o terminas), kada tekstas prisodrinamas mitologijos elementų, kurie nėra įaugę į kūrėjo psichiką. Gary neatgaivina mitologinės tradicijos, jo roma-

¹ Brunel P. *Mythopoétique des genres*. Paris, Presses Universitaires de France, 2003.

² Huet-Brichard M. C. *Littérature et Mythe*. Paris, Hachette, 2001, p. 19.

nuose mitinis motyvas neturi savarankiškos vertės. Jam būdinga žaidimas mitu, parodijavimas, lengva ironija, įgalinanti demitologizuoti, kaukės, archetipinių schemų, įvaizdžių, turinčių ne tik tiesioginę, emocinę psichologinę, bet ir kultūrinę prasmę, vartojimas. Skaitytojas gali justi malonumą, kad atpažįsta šį intertekstualų žaidimą. Nuoroda į archetipą, mitą tampa teksto konstrukcijos elementu, suteikia kitą aukštesnę statusą papasakotai istorijai, susieja ją su už teksto esančiomis universalijomis ir kuria pasakotojo ir skaitytojo dialogą.

LITERATŪRINĖ INICIACIJA

Mitinis pasakojimas ir literatūrinis Gary pasakojimas susijungia per iniciacijos schemas. Horizontali pasakojimo struktūra, nulemta aiškios įvykių sekos, nebūtinai turi būti interpretuojama pagal naratyvinius segmentus. Tam tikros naratyvinio pasakojimo sekvencijos pavadintinos vertikaliu dalijimu, siejančiu įvairius pasakojimo elementus ir formuojančiu binarines priešpriešas. Iniciacijos schema būdingiausia tiems Gary romanams, kuriuos galėtume pavadinti *formavimosi romanais* (*romans de formation*), pateikiančiais individo tapsmo asmenybe raidą. Mite, pasakoje, epopėjoje, romane galime atpažinti įvairiai traktuojamą tą patį sekvencijų rinkinį: 1) nepaprastas herojaus gimimas, 2) išbandymų serija, 3) herojaus apoteozė. Tokia struktūra per supriešinimą – gimimas / mirtis / atgimimas – pakartoja iniciacijos ritualo etapus, kur mirštama simboliškai ir atgimstama kitu pavidalu³.

Gary formavimosi romanuose *Europietiškas auklėjimas*, *Aušros pažadas*, *Gyvenimas dar prieš akis* išvelgiama tradicinė iniciacijos schema, apipinta autoriaus ironija ir humoru. Kokie jos raiškos požymiai? Kaip pasirinkta struktūra leidžia pasakyti tiesą apie žmogų ir pasaulį kuriant autentiško pasakojimo išpūdį? Gary *Aušros pažade* deklaruoja tai, ką pažino transformuodamas įvykius į legendas: savitą pasakojimą, savojo gyvenimo mitą. Tad jo noras būti pasakų, o ne romanų, kūrėju nėra atsitiktinas. Gebėjimas pasakoti istoriją, kurti natūralių įvykių išpūdį itin būdingas formavimosi romanams.

„Literatūra [...] įkūnija mitologiją istoriniame kontekste“⁴, – teigė N. Frye’us. Mitėtuose Gary romanuose vaizduojami konkretūs politiniai, socialiniai įvykiai: ginkluotas pasipriešinimas vokiečių okupacijai Vilnijos krašte (*Europietiškas auklėjimas*), istorinė prieškario Vilniaus gyvenimo realybė ir Antrojo pasaulinio karo įvykiai (*Aušros pažadas*), Paryžiaus gatvių skurdas (*Gyvenimas dar prieš akis*). Šiuose romanuose erdvė ir laikas įgyja universalų matmenį. Universalumo suteikia visa apimanti autoriaus pozicija, atidus žvilgsnis į žmogaus gyvenimo tarpnius, jo laiką ir erdvę, susijusią su jo formavimusi. Ši erdvė išties primena specifinę iniciacijos apeigų erdvę,

³ Ten pat, p. 45.

⁴ Frye N. *La parole souveraine. La Bible et la littérature*. Paris, Seuil, 1994, p. 9.

atšiaurią, bauginančią, verčiančią grumtis su sunkumais. Romane *Europietiškas auklėjimas* – tai šaltos žeminės, žiemos spėgų sukaustyto miško vaizdai. *Aušros pažado* iniciacijos vyksmo vieta – dilgėlėmis apaugusiame senamiesčio kieme pavojingai siūbuojanti malkinė, kurioje balansuojama tarp gyvybės ir mirties. Romano *Gyvenimas dar prieš akis* herojaus brandos erdvė – skurdus butas septintame aukšte, į kurį sunku užkopti, ir jo priešprieša – gilus rūsys su pūvančiu lavonu. Tokia drastiškai atšiauri aplinka primena tradicinėse bendruomenėse statomą pabaisos nasrų pavidalo trobelę, į kurią įvedamas iniciacijos subjektas, kad įvyktų būtinas dvasinis virsmas. Visų trijų romanų laikas nėra tik istorinio laiko atkarpa, tai tarpsnis, skirtas asmenybės brandai, jos formavimuisi. Todėl matuojamas universaliais metais. Pirmajame Gary romane *Europietiškas auklėjimas* dar paauglys Janekas patenka į ekstremalią situaciją. Netekęs tėvų, jis pasitraukia iš vokiečių okupuoto Vilniaus ir slepiasi miško žeminėje. Nuo pirmųjų sąlyčių su žiauria karo tikrove iki pabaigos, kada leitenantas Janekas Tvardovskis pasibaigus karui pristato pirmąją savo knygą kaip savosios patirties įprasminimą, balansuojama tarp nebūties ir gyvenimo prasmės sampratos. Romane *Aušros pažadas* universalų matmenį įgyja Romaino identiteto paieškos. Kupina nuoskaudų vaikystė, motina, besigrumianti dėl orios egzistencijos, klajonės keičiant namus bei šalis formuoja atvirumą pasauliui ir padidintą jautrumą aplinkai. Tad herojus suvokia save plačiame erdvės ir laiko kontekste. Erdvės neapibrėžtumas išreiškiamas lėktuvu (Romainas tampa karo pilotu), vandenynu, su kuriuo tarsi susilieja pabaigoje pajutęs amžinybės dvelksmą. Mažasis Momo, romano *Gyvenimas dar prieš akis* herojus, su pasauliu susipažįsta savarankiškai. Motinos paliktas pas prostitutę Rožą, jis stebi žmones ir įvykius, bando susikurti dorovinį kodeksą, intuityviai suvokdamas gėrio, grožio, meilės svarbą, bet kartu išgyvendamas netektis, gyvenimo menkystę, merkantilizmą, mirties baimę. Tad romano laikas aprėpia gimimo ir mirties paradigmą. Gary formavimosi romanuose vyksta ir esminis virsmas – berniukas tampa vyru. Kartais ši metamorfozė būna labai anksti: būsenos ir realaus amžiaus neatitikimas kuria komišką situaciją. *Aušros pažade* išlaikęs sunkų išbandymą – dėl mylimosios suvalgęs guminių batą – mažasis herojus sako pasijutęs tikru vyru. Gary formavimosi romanams būdinga laiko kompresija. Čia anksti subręstama: „Dabar aš viskam esu pakankamai suaugęs“, – sako Janekas mylimajai⁵. Romano *Gyvenimas dar prieš akis* herojus Momo vis kartoja, kad jis niekad nebuvęs vaikas ir niekad niekam nebuvęs per mažas. Laiko tarpsnis peršokamas – paaiškėja, jog berniukas išties ketveriais metais vyresnis: „Tai buvo pats reikšmingiausias įvykis mano gyvenime, toks vadinamas perversmu. Nebežinojau, kaip elgtis, – taip visados būna, kai tampa kitu.“⁶ Šiam tapsmui sąlygas sukuria ypatinga aplinka, dažnai ekstremali situacija ar iniciacijos vadovo veikimas. Formavimosi laikas prasideda iškeltų užduočių suvokimu ir baigiasi jų įgyvendini-

⁵ Gary R. *Europietiškas auklėjimas*. Kaunas, Vada, 2001, p. 63.

⁶ Gary R. *Gyvenimas dar prieš akis*. Vilnius, Vaga, 2008, p. 142.

mu, pasiektu rezultatu (tampama muzikantu, rašytoju). Nuosekliai laikomasi bendros schemos ir atskleidžiamas dinamiškas vyksmas, kuriame gyvai reiškiamą iniciacijos tema. Ši schema ryškiausia romane *Aušros pažadas*. Naratyvinės *manipuliacijos* fazėje išreiškiamas stokos jausmas. Sunkios sąlygos, nuolatinė kova už būvį, priešiška aplinka skatina Romaino motiną formuluoti užduotį, sudaryti veikimo planą. Herojus priima siūlymus. Toliau nuolatos tikrinama jo *kompetencija*: jis nesėkmingai žaidžia tenisą, susidomi tapyba, bando rašyti, studijuoja teisę, tampa karo pilotu. Pagaliau pasiekiamas *atliktis* – tampama pripažintu rašytoju. Išoriškai išreiškiamas *sankcija* – herojus apdovanojamas ordinu, medaliais, Karo kryžiumi, atsiveria kelias į rašytojo karjerą.

Gary romanų personažas integruojamas į archetipinį pasakojimą, pagrįstą seksualinių serijų serija. Gerai apgalvotoje naratyvinėje konstrukcijoje svarbūs esminiai dalykai, būdingi tradiciniams pasakojimams: herojus, moteris, mirtis. Mirtimi romanas pradamas arba baigiamas, moteris tampa skatintoja, vitalinės galios reiškėja, pagrindinė opozicija netekčiai, mirčiai, nevilčiai, patekus į ribinę situaciją.

Visų trijų romanų herojus – besiformuojąs asmuo, siekias savosios identifikacijos. Tačiau Gary nesilaiko įprastos freidiškosios schemos: tėvo dominavimo, sūnaus sukilimo, tėvo nužudymo, brolių kovos, dalybų, incesto. Išlaikomi universalūs kompleksai: globojanti motina, kaltas sūnus, našlaitis. Iniciacija vyksta ypatingomis sąlygomis – jai vadovauja moteris. Autobiografiniame romane *Aušros pažadas* tai atlieka Gary motina, jo talento ugdytoja. Romane *Gyvenimas dar prieš akis* motiną našlaičiui Momo pavaduoja globėja, buvusi prostitutė – savotiška motinos priešingybė. Nors visi trys formavimosi romanai skirtingi, bet jie išlaiko tą pačią vertikalią schemą. Nesant vyriškojo prado kyla stokos pojūtis, kurį tarsi bandoma kompensuoti aktyvia moteriška veikla, grindžiama meile, auka, atsidavimu. Visų pirma tai pasakytina apie romaną *Aušros pažadas*, čia aktyvusis pradas – herojaus motina, buvusi aktorė, kuri stengėsi sukurti tinkamas sąlygas sau ir savo vaikui, vertino kiekvieną sūnaus pasiekimą, visada tikėjo ir skatino jį veikti. Motinos meilė tarsi emocijų atskaitos taškas: „Su motinos meile gyvenimas pačioj aušroj tau duoda pažadą, kurio neištėsi“. Jau subrendęs Romainas junta: „išaugintas moters ir apsuptas moteriško švelnumo nesugebėjo ilgai nešioti neapykantos ir man trūko kažko esminio“⁷. Emocinė, o ne racionalioji iniciacijos vyksmo dominantė Gary romanuose formuoja ypatingą santykį su pasauliu, ugdo begalinį jautrumą aplinkai ir savo asmeniui. Moterys Gary formavimosi romanuose nėra trapios mielos būtybės. Jų moteriškumas nuolatos susiduria su skaudžia realybe, verčiančia kovoti už išlikimą ir padėti tiems, kuriuos myli: paguosti, sušildyti, nuraminti, palaikyti siekiančius tikslo, tikėti galimybėmis. Toks moteriškumas tolimas feministinei sampratai. Vyrų pasaulyje moteris dažnai nuskriausta, priversta prekiauti savo moteriškumu dėl idėjos ar pragyvenimo. Tačiau būtent ji sukuria sąlygas iniciacijos virsmui.

Universalią vertę įgauna besiformuojąs romanų *Europietiškas auklėjimas, Aušros pa-*

⁷ Gary R. *Aušros pažadas*. Vilnius, Baltos lankos, 1999, p. 31, 193.

žadas, Gyvenimas dar prieš akis herojus. Jo siekis išlikti, išgyventi, noras tapti žinomu žmogumi, bandymas suprasti pasaulį ir žmones susieja pavienius tekstus, tampa ne tik Gary kūrybos universalija, bet ir mezga ryšį su formavimosi archetipu. Jaunuolis tarsi per iniciacijos apeigas išbandomas. Jis patiria fizinius sunkumus – šaltį, alkį, skausmą, stingdančią baimę. Taigi pabrėžiama atskirtis tarp žmogaus ir pasaulio. Aplinkos atšiaurumas primena A. Camus romano „Svetimas“ situaciją – net gamta priešiška herojui. Visuose trijuose romanuose vaizduojamas sudėtingas gyvenimas, absurdiškos situacijos, kurios galėtų būti interpretuojamos remiantis egzistencialistų tekstais. Tačiau Gary romanai neteigia absurdo, tragiškos humanizmo formos. Ir čia lieka svarbios formuojamos dvasinės vertybės. Siūlomos hedonistinės ir herojinės vertės. Romanuose nėra faustiškojo žmogaus, kuris peržengtų žmogiškųjų galimybių ribas. Faustiškasis kodas suponuoja struktūrinę opoziciją tarp beribio noro realizuoti save ir galimo nusivylimo, pralaimėjimo, kai apsiribojama tik savo interesais. Šiame herojaus brandos kelyje svarbus jo troškimas (pr. *désir*). Mitopoetikos tyrėjai teigia, jog Fausto, Prometėjo mitai kelia klausimą apie žmogiškojo troškimo begalybę ir kaltę, susijusią su juo, bei pateikia atsakymą per pasakojamą istoriją. Pasakojimas atkuria prarastą ryšį tarp to, kas gamtiška, ir to, kas žmogiška, tarp natūralaus ir antgamtinio⁸. Gary herojaus troškimai, aistra primena tokius universalius siekius, kuriuose susipina troškimo begalybė ir kaltės jausmas, egoizmo baimė. Žinomą faustiškąjį mitą Gary transformuoja. Tikroji Fausto tragedija, anot jo, ne ta, kad jis pardavė sielą velniui, bet ta, kad nėra velnio, kuris galėtų nupirkti sielą. Tai yra – niekas negali padėti pasiekti tobulybės, sumaniai Gary išreikštos nesugaunamu septintuoju žonglieriaus kamuoliuku. Tačiau stengiamasi išsaugoti viltį, siekį, tikėjimą, nes tai žmogaus išlikimo žmogumi sąlyga. Faustiškoji situacija visai kitaip transformuojama Gary romane *Žvaigždžių valgytojai*. Fausto ir Mefisto tema čia įgauna apverstos konstrukcijos pavidalą. Romano herojaus tikslu tampa destruktivus siekis – padaryti kaip galima daugiau blogio gyvenime, nes tik taip įmanoma tapti galingam, nepriklausomam, laisvam. Tai sukelia visišką asmenybės griūtį. Formavimosi romanuose žmogus, patyręs daug išbandymų, išlieka orus. Išgyvenęs karo siaubą Janekas grįžta į savąjį pavilnės mišką tarsi norėdamas išsaugoti atminį, atlikti pareigą žuvusiesiems ir pajusti gamtos prasingumą. Gamtos tema baigiamas ir romanas *Aušros pažadas*. Jo herojus tarsi susilieja su banguojančio vandenyno stichija.

Formavimosi romanuose svarbus gundymo, viliojimo aktas siekiant įgyvendinti identifikaciją ir troškimus. *Aušros pažade* gundoma emociniais, seksualiniais išgyvenimais, šlovės, garbės, pripažinimo pažadais. *Europietiškaime auklėjime* manipuluojama karo pasipriešinimo ideologija. Abiejuose romanuose veikia magiška vaikystės pasakų, susikurtų iliuzijų, neryškių miražų, uždengiančių realybę, galia.

J. Baudrillard'as mūsų erą apibūdina kaip laiką, kai bijoma gundymo, keliančio

⁸ Huet-Brichard M. C. Ten pat, p. 50.

grėsmę vyriškumui ir suteikiančio moteriai daugiau galių. Gundymo pabaiga – aristokratinio žaidimo, išpuoselėtų santykių praradimas⁹. Gary romanuose yra situacijų, kurios galėtų būti vadinamos gundymu, bet moters stiprybė nėra interpretuojama kaip pavojus vyriškumui. Gary tiki moteriškumo galia, pasireiškiančia ištikimos Penelopės ar viliojančios Kalipsės / Ievos archetipais. Mažosios Ievos (dažnas Gary personažas) įveda herojų į seksualinės patirties lauką. Ši patirtis dar vienas būdas pažinti pasaulį ir peržengti iniciacijos ribą. Gary su grakščia ironija perteikia suvedžiojimą hiperbolizuodamas herojaus pastangas įtikti mažajai gundytojai (*Europietiškas auklėjimas*). Taip viliokė Vilniaus senamiesčio kieme berniukui leidžia pajusti savęs nugalėjimo, savojo ribotumo įveikimo džiaugsmą. Formavimosi procese tai apsaugo nuo psichologinių kompleksų, nors pastangos lieka be atsako.

Mituose skaičius „du“, būtinas įsimylėlių porai, išreiškia dualizmą, poliškumą, seksualumą, vyrišką ir moterišką pradą – nuo Tristano ir Izoldos, Piramo ir Tisbės, Romeo ir Džuljetos¹⁰. Romano *Europietiškas auklėjimas* Zosė ir Janekas – tai XX a. Romeo ir Džuljeta. Griūvančiame pasaulyje jie siekia tikrumo, kuris išreiškiamas tradiciniu kūniškojo ir dvasinio prado supriešinimu. Zosės ryšiai su vokiečių kareiviais, kiek dirbtinai siejami su pasipriešinimo kova, moteriškąją jos auka, traktuojami kaip niekiniai, moralinėje emocinėje plotmėje paneigiami. Natūralus Zosės moteriškumas tampa atsvara šalčiui, nuovargiui, baimei. Janeko vyriškumas – tai globa ir rūpestis. Tradicinė šekspyriška schema modifikuota – nelieka situacijos, kuri kartais įvardijama kaip *Liebestod* mitas (juo paremta Piramo ir Tisbės, Tristano ir Izoldos bei Romeo ir Džuljetos istorijos). Šis terminas taikomas literatūros kūriniui, legendai, pasakai, nusakant meilę, neįmanomą tarp jaunuolių¹¹. XX a. katastrofų vaikai Zosė ir Janekas, paveikti skaudžios Europos patirties. Jie visiškai vieni, našlaičiai, galintys pasikliauti tik savimi ir vienas kitu. Santykių natūralumas ir paprastumas pakeičia vilionių žavesį. Ekstremalios aplinkybės pagreitina Gary herojaus brandą. Jis anksti pajunta atsakomybę ne tik už save, bet ir už kitą asmenį, o idealistiškai nusiteikęs – ir už pasaulį.

Gary formavimosi romanų naratyvinėje schemoje svarbi herojaus kompetencijos įgijimo fazė. Pasaulis pažįstamas keliant klausimus, kurie yra svarbesni nei atsakymai į juos. Šiame pažinimo procese svarbus emocinis santykis. Pasaulis balansuoja tarp juoko ir ašarų. Visuose trijuose romanuose pagrindinės scenos, susijusios su dvasine herojaus branda, jo viltimis ir siekiais, yra palydimos šių dviejų emocinių opozicijų. Ašaros išreiškia sielos nuskaidrėjimą, gėrio ir grožio ilgesį. Kad ir atimti namai, nėra artimųjų, sugriauta harmonija, Janekas Vilniaus senamiesčio bute klausosi Šopeno ir tyliai verkia (*Europietiškas auklėjimas*). Romaino svajonės apie motinos jam pra-

⁹ Baudrillard J. *De la séduction*. Paris, Galilée, 1998, p. 57.

¹⁰ La Coadou M-A. Romeo and Juliet: La (re)naissance d'un mythe littéraire. In Marret S., Renard-Grosbras P. *Lectures et écritures du mythe*. Presses Universitaires de Rennes, 2006, p. 67.

¹¹ La Coadou. Ten pat, p. 83.

našautą ateitį malkinėje palydimos ašaromis (*Aušros pažadas*). Mažasis Momo verkia iš laimės, kai pinigų, gautus už savo šunį, įmeta į kanalizaciją (*Gyvenimas dar prieš akis*). Ašarų funkcija nuplauti, atgaivinti, pakelti sielą susiejama su tradicija – žydai gi visada verkia susiję, sako Momo, „tam reikalui jiems netgi sieną pastatė“¹². Buvusios prostitutės žydės Rozos laimingiausios valandos tuomet, kai ji verkdavo visą dieną nežinia ko. Tokia būseną truputį teatrališka – į save pažvelgiama tarsi iš šalies ir pasidžiaugiama savimi, gražiai verkiančiu, arba slepiamasi po ašarojančia kauke ir taip saugoma savastis.

Tačiau ašaros ženklina ir esminį lūžį herojaus sąmonėje. Janekas pratrūksta raudoti nušovęs jauną vokiečių kareivį – kažkas užlūžta jame, susvyruoja tikėjimas europietišku auklėjimu, kuris „išmoko tik kaip rasti drąsos ir gerų, tinkamų, padorių motyvų užmušti žmogų...“¹³ *Aušros pažade* Romainas verkia, neradęs savo odinės piloto striukės, su kuria buvo tarsi suaugęs, kuri teikė jam tikėjimo, tvirtumo ir leido būti nepastebėtam, tarsi saugojo dvasinę autonomiją. Dabar pajunta, kad viskas atimta, tarsi aušros pažadas, apie kurį kalbėjo motina, būti dideliu žmogumi, rašytoju, nutolsta. Taigi daiktas Gary kūryboje reiškia daugiau nei jis pats. Prarasta odinė piloto striukė asocijuojasi su tam tikru virsmu, „odos keitimu“. Mažasis Momo verkia pajutęs, kad gyvenimas dar prieš akis, išsivadavęs iš nerimo, mirties baimės, suvokęs, jog globėja Roza neserga nepagydoma liga.

Svarbi formavimosi romanuose archetipinė juoko funkcija. Dar Rabelais XVI amžiuje dėstė, kad juokas yra vienas požymių, apibrėžiančių žmogų, o ironija – puiki gydymo priemonė. Gary herojaus gyvenime tarsi antikos scenoje verkiančią kaukę dažnai keičia ironiškoji. Būtent dėl pikto, pašaipaus „buržujiškų blakiūkščių“ juoko Didžiosios Pahuliankos namo laiptinėje Romainas sako tapęs tuo kuo yra: „tas juokas virto manimi tiek geraja, tiek blogaja prasmėmis“¹⁴. Taip juoko plūpsnis, netikėtai užgriuvęs sename name, atlieka svarbiausią vaidmenį herojaus gyvenime, virsta jo protestu prieš merkantilizmą. Neatsitiktinai ir vėliau akcentuojama, kad humoras liko „būtina parama, pačia tikriausia iš visų“. Gary geba ironiškai ir autoironiškai kalbėti apie varganą žmogiškąją būtį, valdomą kikenančių, kvailumo, menkystės, prietarų dievų. Tokia egzistencinė nuostata galima būtų paaiškinti gausią romanų klounadą: žongliravimą kamuoliukais tarsi savo likimu, Momo skėtį Artiūrą, su kuriuo jis „draugauja“ gatvėje užsidirbdamas, klounus ir cirko artistus *Aušros pažade*. Šios karnavalo figūros tarsi apsauga nuo bereikalingų iliuzijų, naivaus tikėjimo laiminga pabaiga leidžia nužeminti iki parodijos lygmens „aukštą“ kalbėjimą apie gyvenimo prasmę, padeda išvengti primityvios tiesmukos retorikos.

Gyvenimas, virtęs spalvingais konfeti, kaukėmis, toks pat tragiškai juokingas kaip

¹² Gary R. *Gyvenimas dar prieš akis*, p. 116.

¹³ Gary R. *Europietiškas auklėjimas*, p. 220.

¹⁴ Gary R. *Aušros pažadas*, p. 42.

ir mirtis (Momo ištepa įvairiaspalviais dažais mirusios Rozos veidą). Mirtis nėra gražus gestas ar heroizmo apraška. Ji nereiškia nei amžinojo grįžimo, nei naujos pradžios, nei harmoningos pusiausvyros. Su mirtimi Gary romanuose dažnai žaidžiama. J. Baudrillard'as teigia, kad tokių žaidimų taisyklė „turi, kaip fundamentalios taisyklės, likti paslapyje. Mirtis gundo ženklais, kuriuos sunku iššifruoti ir kurie pasireiškia kaip likimas“¹⁵. Mirties gundymams paklūsta Janeko tėvas, kai keršydamas už žmonos išniekinimą iššauko vokiečių kareivius, besilinksminančius su belaisvėmis viloje, ir žūva pats. Autorius vengia heroizmo retorikos – toks poelgis, atrodo, natūralus, padiktuotas įprastų taisyklių. Janekui paradoksaliai nuskamba tėvo frazė: „Niekas, kas svarbu, nemiršta“, – kai aplink žūva žmonės. Nesuprantamas fatališkas mirties žaidimas yra atsitiktinė seno vokiečio, teatrališkų figūrėlių meistro, mirtis, dėl kurios Janekas jaučiasi kaltas, arba čiuožkyje nušauto jauno vokiečių kareivio žūtis. Paslaptimi jaunajam pilotui lieka klausimas, kodėl žūva jo draugai, o jis išgyvena (*Aušros pažadas*). Mirties baimė lemia Momo veiksmus – berniukas bando išsaugoti savo globėją, tačiau visos pastangos, pasirodo, bergždžios – Roza miršta, o romano pavadinimas *Gyvenimas dar prieš akis* skamba kaip klišė. Romano pradžioje, kai kaimynas arabas pasakodamas Momo apie savo vaikystę pasako, jog tada jam atrodė, kad visas gyvenimas yra dar prieš akis, tačiau tuoj pat priduria – dabar jau mirsiąs. Žaidimą su mirtimi paliudija ir Gary, savanoriškai pasitraukęs iš pasaulio ir palikęs svarstyti paslaptingas šio žaidimo taisykles. Nuo mirties baimės autorių ir jo herojų gelbsti gebėjimas užsidėti karnavalinę kaukę, valiūkiškai juokauti, parodijuoti.

PASAULIO MODELIAVIMAS

Kur ieškoma taip suvoktos juokingai tragiškos būties modelio? Gary renkasi jauną personažą, kad parodytų jo formavimąsi ir išreikštų savo požiūrį į žmogų, jo vietą pasaulyje, atskleistų vertybių hierarchiją, iškeltų gėrio ir blogio problemas. Jauno žmogaus lūpomis jis dėsto savo idėjas, kurios yra per daug sudėtingos vaikui ar bręstančiam jaunuoliui. Autoriaus pasirinktoji literatūrinė kaukė padeda kurti savitą pasaulio modelį.

Tiesa atrandama, atpažįstama ir pasakoma vaiko lūpomis tarsi archajiniame tekste. Vaiko archetipas susijęs su pirmapradiškumo pojūčiu, naujo kūryba. Praradus savasties vientisumą tarsi bandoma iš naujo atlikti savikūros aktą. O gal būtų galima sakyti, kad Gary psichologinis tipas – tai „puer aeternum“ (amžinasis vaikas), gebantis į pasaulį žvelgti plačiai atmerktomis akimis ir balansuojąs tarp viršūnių ir bedugnės. Pasaulis pilnas netikrų verčių, beprasmybės, apverstų supratimų, išsigimusių idėjų. Šiame pasaulyje išmintingi, dori ir svarbūs atrodo bibliiniai „mažutėliai“, nuskriaus-

¹⁵ Baudrillard J. Ten pat, p. 102.

tieji ir pažemintieji – buvusi prostitutė Roza, visą savo meilę atiduodanti svetimam globojam berniukui, gyvenimo išmintį dėstąs jų kaimynas arabas ir Momo, paliktas prostitutės vaikas, besimokantis iš gyvenimo.

Gary formavimosi romanai iliustruoja mitinio intertekstualumo pabaigą. Literatūrinis tekstas nėra mitinio pasakojimo dublikatas; jame žaidžiama „paskandintomis“ mitinėmis struktūromis, kurios siūlo skaityti, atverti kitus horizontus, susieti su kitais kūriniais. Šalia „rimtosios“ literatūros intertekstų Gary formavimosi romanų kontekstui svarbi populiariosios literatūros funkcija. Atsiradęs kartu su industrine visuomene, kuri nebesivadovavo aiškiais orientyrais, populiarusis romanas išreiškia prasmingo ir stabilaus pasaulio ilgesį. Taip šis žanras atlieka mitinių pasakojimų tradicinėse visuomenėse funkciją. Jei skaitytojas su juo susilieja besąlygiškai, malonumas, patirtas iš tokio skaitymo, gimsta svajojant apie kitą pasaulį, beribę laisvę¹⁶. Tokie skaitiniai buvo mėgstama Gary ir jo herojaus literatūra.

Jaunasis herojus Gary romanuose *Europietiškas auklėjimas* ir *Aušros pažadas* eina nuo mito troškulio, kuris išreiškiamas aristokratinio pasaulio, kilnaus heroizmo ilgesiu, iki skaudžios demitologizacijos. *Europietišrame auklėjime* tėvas, pavadinęs jį garbingu Old Šeterhendo vardu, palieka miške – taip tarsi modeliuojama elgesio nuostata. Pabrėžiamos tos pačios tėvo ir sūnaus vertės – paneigiama dažna socialinė situacija, kada nuo herojinių vyresniosios kartos verčių pereinama prie hedonistinių jaunosios kartos siekių. Į mišką pas partizanus Janekas atvyksta su *Vinetu, raudondžio džentelmeno* tomu. Švelniai šaipydami vyrai jį vadina blyškiaveidiu, o jo būstą – vigvamu. Formuojamas garbingos kovos, atsakingumo už kitus, silpnesniųjų gynybos kodas. Romane *Aušros pažadas* mitinę dimensiją išreiškia paraliteratūrinio lygmens valterskotiškos svajonės apie kilnumą, taurius idealus ar R. L. Stevensono *Lobių salos* neįminta mįslė, nuolatinis paslapties ilgesys. Romanuose sukuriama dublio, savotiško herojaus *alter ego* įvaizdis. Populiariojo nuotykių romano sektinas personažas savaip tęsia mitinio herojaus, kovojančio prieš nepriteklus ir atkuriančio pažeistą tvarką, tradiciją. Atrama į tokią tradiciją, subtili aliuzija linijiniam istorijos pasakojimui suteikia visuotinesnę prasmę – parodo žmogiškąsias pastangas įvesti naują tvarką suskilusiame pasaulyje. Tačiau gražios istorijos, pagrįstos universaliomis gėrio, humanizmo, kilnumo kategorijomis, pasirodo, netvarios. *Vinetu* pamažu tolsta, *Aušros pažado* herojus konstatuoja: „D’Artagnano dainelė man jau sudainuota“. Ir nors kartais herojus stengiasi likti „ištikimas savo personažui“, jis praranda odinį švarką, skirtą „tik skraidančiam personalui“¹⁷. Tokia prasminga sinkdocha išreiškiamą savasties, tikėjimo, iliuzijų, kad galima atsiplėšti nuo realybės, pakeisti būvį, griūti. Odinė piloto striukė tampa viena Gary kaukių, išreiškiančių siekį būti aukštumoje. Jos praradimas – tarsi savojo aš netektis, tarsi buvojimas

¹⁶ Huet-Brichard M. C. Ten pat, p. 30.

¹⁷ Gary R. *Aušros pažadas*, p. 205.

mirties šešėlyje. Taip daiktas, vardas įprasminamas, juo atskleidžiamas platus intertekstualus kontekstas.

Romane *Gyvenimas dar prieš akis* nėra paraliteratūrinio lygmens. Vaizduojama realybė priešiška bet kokiam iliuzijos, svajonės proveržiui. Romantinių entuziazmą užgožia pastangos išgyventi, kasdienybės fragmentai, mažos mažų žmonių istorijos. Kad perteiktų realybės brutalumą, autorius slepiasi po berniuko, vadinamo mažybiniu vardu Momo, kauke, jungiančia tragiškus ir komiškus gyvenimo teatro elementus.

Sudėtingas Gary santykis su pasauliu, identifikacijos procesas, galėtų būti siejamas su egzilio situacija. Jis neturi savo užsimiršimo šalies, būdingos egzilio sąmonei, ir savosios Itakės, kurios ilgėtusi. Tačiau vaizduotėje, sąmonės gelmėse lieka svajotos, susikurtos vietos vaizdinys: „Dar ir šiandien kartais *laukiu* Prancūzijos, tos įdomios šalies, apie kurią esu tiek girdėjęs, kurios nepažinojau ir niekad nepažinsiu – nes Prancūzija, kuri iškildavo iš lyriškų ir įkvėpimo kupinų motinos pasakojimų ankstyvoje vaikystėje, galiausiai tapo man pasakišku mitu...“¹⁸ Aiškaus tikslo siekimas, emocinė ir intelektualinė branda veda savęs suvokimo *čia* ir *dabar* link. Tokia savikūra paženklinta ne tik begaliniu laisvės pojūčiu, bet ir vidine subjekto decentracija, jos kilimu, neapibrėžtumu. Savojo identiteto ieškoma rašant, taip bandoma integruotis į plačią erdvę, esančią už konkrečios šalies, tėvynės, „savosios“ vietos, pasiūlytos ideologijos. Tad Gary neakcentavo savo dvasinio egzilio, kaip, tarkim, O. Milašius, išlaikęs prarasto pasaulio, aristokratinio mito, ilgesį. Gary herojus nebėga į mito pasaulį, į iliuziją – tai būtų donkichotiškasis archetipas, o nori kurti pasaulį. Jo gyvenimas tarsi robinzonada, kai katastrofos akivaizdoje bandoma suvokti esminius dalykus ir juos pamatuoti pasitelkus žinomą modelį. Tačiau mitas, kuriantis ideologiją, yra pavojingas. Platoniškoji fikcijos, keliančios pavojų visuomenei, idėja nuskamba romane *Europietiškas auklėjimas*: „Žmonės pasakoja vienas kitam gražias istorijas ir žūsta dėl jų – jie įsivaizduoja, kad šitaip mitas tampa realybe“¹⁹. Iliuzijos subyra tarsi žaislinės Hoffmanno ir Grimmų pasakų herojų figūrėlės, susidūrusios su žiauria karo tikrove. Taigi mitas jau ne tik intelektualiai galingas pirmykščio mąstymo ginklas, o politinės demagogijos instrumentas, suteikiantis ideologijai „natūralų“ vaizdą.

Pasaulio, kuriame būtų vadovaujama tauriais „apsiausto ir špagos“ romanų dėsniais, modelis sunkiai pritaikomas XX a. realybei. Perkelti į kitą laiką ir erdvę, jie virsta anachronizmais. Gundymo, suvedžiojimo viršūnė, anot Baudrillard'o, yra neturėjimas to, kuo gundoma. Sugundytas žmogus patenka į ženklų, kurie išnyksta, pradingsta, tinklą, nes ženklas šiuo atveju yra nutolęs nuo savo prasmės²⁰. Gary herojus bijo būti suviliotas. Jis nepasiduoda gundymo burtams ir svaiguliui, jis stebi pasaulį ir vertina

¹⁸ Ten pat, p. 35.

¹⁹ Gary. R. *Europietiškas auklėjimas*, p. 57.

²⁰ Baudrillard J. Ten pat, p. 103.

realybę. Galinga vaizduotė padeda jam įsivaizduoti gelmėje glūdinčius žavius pavidalus, tačiau viliojančiai bedugnės traukai nepasiduoda. Svaigios idėjos, gražūs gestai prislopinami ironiško vertintojo. Pasaulis nėra vientisas – tarp žodžio ir veiksmo, siekiamybės ir realybės didelis atotrūkis. Todėl būtinas įprasminimo aktas, prarastos tvarkos sugražinimo ritualas, mitas, kuris iš naujo sukurtų harmoningą pasaulį.

Pasaulio harmoniją kuria pats silpniausias – šaltame miške grojantis smuiku žydų berniukas, viską užmiršęs ir transformuojantis erdvę, sutaikantis dangų su žeme ir sutvirtinantis skeldėjančius realybės pamatus. Herojaus, kuriančio tvarką ir naujas vertes, mitas Gary formavimosi romanuose yra „struktūruojąs elementas“ (Brunelio terminas), kurio prasmė išryškėja tik nuolat kartojant. Menas, kūryba Gary tampa ne tik identiteto raiškos forma, bet ir perkelia iš istorinio asmeninio laiko į universalių prasmių erdvę. Knygos mitas Gary romanuose *Europietiškas auklėjimas*, *Aušros pažadas* nurodo į Bibliją, teikiančią žmogiškai kūrybai mitinį matmenį, sakralizuojančią ją. Tačiau per kūrybą žmogus bando atrasti harmoningą santykį su savimi pačiu, išsivaizduoti iš nerimo, baimių ir abejonių, suartėti su pasauliu ir daiktais. Ar kūryba, knygos mitas įprasmina pasaulį ir apsaugo nuo beprasmes slegiančios būties? Kūrybos aktas, netekęs prakilnumo auros, desakralizuotas: „... literatūrinė kūryba tapo man tuo, kuo ji yra visuomet didžiausiomis autentiškumo akimirkomis – gudrybe, kuria mėginama pabėgti nuo to, kas nepakenčiama, savotiškas būdas atiduoti sielą, kad liktum gyvas“²¹. Kuriant susilieja Narcizo ir Prometėjo figūros. Tačiau jos transformuojamos: Prometėjas išsilaisvina iš amžino pasmerkimo bei kūrybos kančių ir pats ryja vanago kepenis, desperatiškai siekdamas pakilti; narciziškai žvelgiama į savo atvaizdą, bet taip, tarsi būtų ironiškai žiūrima iš šalies. Menas nepajėgus pakeisti pasaulio, knyga negali išlaisvinti žmogaus iš Sizifo būklės. Ne knyga, o kažkas kitas turėtų nukreipti žmogiškąjį skruzdėlyną nuo Kelio, kuriuo kiekvienas tempia po šakelę kuo toliau, – galvoja pirmąjį kūrinių parašęs Gary herojus Janekas.

Kuriantis žmogus modeliuoja pasaulį, jis atmeta, priima arba transformuoja tai, kas buvo anksčiau. Knyga pradedama autentišku pasakojimu, kuris tuoj pat virsta fikcija, įgyja sukonstruoto pasaulio pavidalą, tarsi autorius sąmoningai vengtų žanro apibrėžties. Tą patį galėtume pasakyti ir apie romanų prasmę. Vengiama aiškių akcentų, būdingas efemeriškas neapibrėžtumas. Svarbios visų trijų romanų pabaigos formulės: „Žmonės ir drugeliai...“, „Aš gyvenu“, „Reikia mylėti“. Jos išreiškia gyvenimo trapumą, tačiau ir džiaugsmą išlikti, gyventi, vadovaujantis pagrindiniu principu – meile. Tokios pabaigos rodo, kad visi trys Gary formavimosi romanai nėra teziniai – vietoj griežtų formuluočių pasirenkama metaforinė kalba, o keliamos idėjos juos glaudžiai sieja.

²¹ Gary R. *Aušros pažadas*, p. 147.

IŠVADOS

Gary formavimosi romanuose mitas kuria kitą realybę, atsirandančią ne iš turinio, o iš socialinės aplinkos, ir perkelia individualią istoriją į universalijų lauką, kuriame bandoma, panašiai kaip ir Voltaire'o kūrinuose, suvokti – kas aš esu, kur esu, kur einu ir iš kur atėjau. Romanuose gausu ženklų, kurie perteikia mito prasmes. Jie individualiam, dažnai autobiografiškam, kalbėjimui suteikia apibendrinimo galią ir susieja autorių su kitais tekstais, įvairiomis epochomis ir šalimis.

Gary formavimosi romanuose išlaikomas iniciacijos dekoras ir dramatinės situacijos. Tačiau herojinio modelio, paremto įprasta iniciacijos schema, atsisakoma. Mitinio matmens autorius siekia per aliuziją, parodijinę traktuotę, maskuotą nuorodą. Taip pat svarbi transformacinė ir semantinė romano teksto funkcija. Rašytojas mistifikuoja papasakotą autentišką istoriją: *Aušros pažade* paverčia ją savikūros mitu, romane *Gyvenimas dar prieš akis* naudoja literatūrinės kaukės principus, o *Europietišrame auklėjime* laisvai traktuoja erdvę ir laiką įprasmindamas realybės objektus.

Naratyvinės romanų struktūros būdingos mitofolkloriniam diskursui, o ne pavieniam tekstui, atliekančiam intertekstualų vaidmenį. Apskritai Gary svarbus populiariosios literatūros kontekstas. Nuotykių romanai ne tik padeda atskleisti vertybinę jauno herojaus orientaciją. Jie kuria paslapties atmosferą, pagilina siužetą, padeda skaitytojui suvokti, kad ir pavienis atvejis turi universalų matmenį. Iniciacijos ritualas yra atpažįstamas kiekvieno nuotykių romano gelmėje. Skaitantis tokį romaną gyvena svajone, tikėjimu, iliuzija. Nutolimas nuo jo Gary formavimosi romanuose paženklintas demitologizacija. Autorius vengia prakilnumo retorikos kalbėdamas apie esmines gyvenimo kategorijas ir vertybes. Savo tiesą apie žmogų, jo tapsmą asmenybe ir pasaulį jis išsako mitopoetinėmis priemonėmis, įslaptindamas save, kurdamas gyvenimo karnavalo įspūdį.

Irena Buckley

ROMAIN GARY'S NOVELS OF DEVELOPMENT: THE MYTHOPOETIC DIMENSION

Summary

Three of Gary's novels, *Éducation européenne*, *La Promesse de l'aube*, and *La vie devant soi*, might be called formative novels. Through various narrative schemes they present the embellishments of the initiation and the dramatism of the situation. But they eschew the heroic model that arises out of the run-of-the-mill initiation scheme and achieve intertextuality using allusion, masked references, and parody-like treatment. Gary does not base himself on one or another traditional text performing the intertextual role. The context of popular literature that he employs not only meets the young hero's spiritual needs but also provides the narrated story, often autobiographical, with a more universal dimension, gives it a power of generalization, and connects the author with readers from various epochs and various countries.

LITERATŪRA

- Baudrillard J. *De la séduction*. Paris, Galilée, 1998.
- Brunel P. *Mythopoétique des genres*. Paris, Presses Universitaires de France, 2003.
- Frye N. *La parole souveraine. La Bible et la littérature*. Paris, Seuil, 1994.
- Gary R. *Aušros pažadas*. Vilnius, Baltos lankos, 1999.
- Gary R. *Europietiškas auklėjimas*. Kaunas, Vada, 2001.
- Gary R. *Gyvenimas dar prieš akis*. Vilnius, Vaga, 2008.
- Grosbras P. *Lectures et écritures du mythe*. Presses Universitaires de Rennes, 2006.
- Huet-Brichard M. C. *Littérature et Mythe*. Paris, Hachette, 2001.
- La Coadou M.-A. Romeo and Juliet: La (re)naissance d'un mythe littéraire. In Marret S., Renard-Grosbras P. *Lectures et écritures du mythe*. Presses Universitaires de Rennes, 2006.